

**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY TAFAKKUR
KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI**

Azizjonova Asilabonu Alisher qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Bosh ‘lang ‘ich ta ‘lim metodikasi” kafedrası o ‘qituvchisi

Termiz (O‘zbekiston)

e-mail: asilabonu_azizjonova@tues.uz

TEL.: +99899 679 66 36

Anotatsiya. Tafakkur jarayoni – shunday jarayonki, u holatni anglashdan boshlanib, anglangan va maqsadli bo‘lib, tushunchalar va obrazlar orqali harakatlanadi hamda qandaydir natija bilan yakunlanadi (holat haqida fikr yuritish, yechimni topish, mulohozani shakllanishi va boshqa boshqalar).

Kalit so‘zi: tafakkur, motiv, tanqidiy yondashuv, taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya, umumlashtirish.

Ma‘lumki, murakkab muammolarni yechishda, odatda, faraz sifatida anglanadigan yechish yo‘li belgilab olinadi. Farazni anglanishi tekshirib ko‘rishni keltirib chiqaradi. Tanqidiy yondashuv – yetuk aql alomatidir. Notanqidiy yondashuv – har qanday mos tushishni tushuntirish sifatida va birinchi to‘g‘ri kelgan yechimni uzil-kesil deb qabul qiladi.

Tekshirish yakunlangandan so‘ng, tafakkur jarayoni keyingi bosqichga – mazkur savol yuzasidan mulohoza qilishga o‘tiladi.

Tafakkur jarayonining tarkibiy tuzilmasi va muammoning yechimi:

1. Motiv (muammoni yechishga bo‘lgan hohish).
2. Muammoning tahlili (“nima kerak”, “nimani topish talab etiladi” kabilarni ajrata olish, qanday ma‘lumotlar yetishmaydi yoki ortiqcha va boshqalar).
3. Yechimni izlash: birgina ma‘lum algoritm asosida yechimni izlash (reproduktiv tafakkur); ko‘pchilik ma‘lum algoritmlardan optimal variantni tanlash asosida yechimni izlash; turli algoritmlar alohida qismlarining kombinatsiyalari asosida yechish; prinsipial jihatdan yangi yechimni izlash (ijodiy tafakkur); teran mantiqiy mulohozalar asosida (analiz, taqqoslash, sintez, tasniflash, umumlashtirishlar va boshqalar); analogiyalardan foydalanish asosida; evristik usullardan foydalanish asosida; xato va tekshirib ko‘rish kabi empirik metodlardan foydalanish orqali; muvaffaqiyatsizlikka uchragan holatda: boshqa faoliyatga diqqatni qaratish:

“inkubatsion dam olish davri” – “g‘oyani pishib yetilishi”, fikrni tug‘ilishi, ijod, insayt, qandaydir muammoni yechimini birdaniga anglanishi (intuitiv tafakkur).

Tafakkur faoliyati ong darajasida amalga oshiriladi va muvaffaqiyatli harakatlar natijasida maqsadga erishiladi. Anglanganlik va anglanmaganlik muammosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri (anglanganlik) va yordamchi (anglanmaganlik) mahsuldor harakatlarning munosobatlari muammosida aniqlashtiriladi. Yordamchi mahsuldor harakatlar ham subyekt tomonidan aks ettiriladi. Bu aks ettirish keyingi rostlash va moslash harakatlarida ishtirok etishi mumkin, lekin u verbal shaklda ishtirok etmasdan faqat ong faoliyatida nomoyon bo‘ladi. Yordamchi mahsuldorlik aniq buyumlar va hodisalar xossalari ta‘sirida to‘planadi, lekin u maqsad nuqtai nazaridan unchalik muhim bo‘lmaydi.

Tafakkur qo‘yilgan masala yechimiga taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirish kabi turli amallar yordamida keladi:

Taqqoslash – predmet va hodisalar yoki alohida belgilar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashdir. Taqqoslash bir tomonlama (to‘liq bo‘lmagan, bitta belgiga ko‘ra) va ko‘ptomonlama (to‘liq, barcha belgilariga ko‘ra), sirtqi va chuqur, bevosita va bilvosita bo‘ladi.

- Analiz – yaxlitni fikran qismlarga yoyish yoki bir butunni fikran tomonlarga, harakatlarga, munosobatlarga ajratishdir. Elementar shaklda analiz predmetni tashkil qiluvchi qismlarga amaliy jihatdan yoyishda ifodalanadi. Analiz amaliy (fiklash jarayoni bevosita gapirish jarayoniga qo‘shilgan paytda) va aqliy (nazariy) bo‘ladi.

-Sintez – fikran qismlar, xossalar, harakatlarni birlashtirib, bir butun yaxlitlikka keltirish. Sintez amaliy analizga qarama-qarshidir. Sintez jarayonida alohida predmetlar o‘rtasidagi munosobatlarni yoki hodisalar murakkab yaxlit predmet yoki hodisaning elementi sifatida aniqlanadi. Analiz va sintez har doim birgalikda boradi.

Analiz va sintez tafakkurda o‘zaro bir-biri bilan bog‘lanadi. Sitezsiz analiz butunni qismlar yig‘indisi haqidagi mexanik ma‘lumotgagina olib keladi, xuddi shuningdek analiz ham sitezsiz mavjud emas, chunki u analiz tomonidan qismlarga ajratilganni yaxlitligini tiklashi lozim. Ba‘zi-bir insonlar tafakkurida og‘ma rivojlanish kuzatiladi – ba‘zilar analizga, boshqalarda esa sintezga nisbatan. Analitik tafakkuri rivojlangan insonlarni ham hayotda uchratish mumkin, ularning asosiy kuchi – sintezning kengligi va rivojlanganligidir.

- Abstraksiya – o‘rganilayotgan obyektдан subyekt qandaydir xossa yoki belgiga ko‘ra boshqalardan chetga chiqarilgan, ajratilganligidan iborat. Bu jarayonda obyektдан ajratilgan belgi ustida, predmetning boshqa belgilariga bog‘lanmagan holda fikr yuritiladi ya‘ni tafakkurning mustaqil o‘rganiladigan predmeti bo‘lib qoladi.

- Umumlashtirish yoki generalizatsiya – hodisa va predmetlarni ularning muhim belgilariga qarab fikran birlashtirish ya'ni umumiy belgilarini saqlagan holda alohida belgilarni tashlab yuborish. Oddiy umumlashtirishlar – tasodifiy va alohida belgilari asosida obyektlarni birlashtirish. Murakkab majmuaviy umumlashtirishlar obyektlarning turli asoslarga ko'ra birlashtirishdir. O'ta murakkab umumlashtirishlar – tur va sinf belgilariga qarab ajratiladi va obyekt tushunchalar tizimiga kiritiladi

Abstraksiya va umumlashtirish – yagona tafakkur jarayonining ikkita o'zaro bog'langan tomonlaridir, ular yordamida fikr bilimga qarab boradi. Bilim esa tushunchalar, mulohozalar va xulosalar natijasida amalga oshadi.

Mulohozalar tafakkur jarayoni natijasining asosiy shaklidir. Mulohozalar irodadan ham darak beradi chunki unda obyekt o'z tasdig'ini topadi yoki rad etiladi. Fikr – tafakkurning mulohozalar ustida ish yuritishidir.

Agar dalillardan kelib chiqib, mulohozalar tizimi ochib berilsa u holda fikr xulosa bo'lib hisoblanadi. Taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirishlar tafakkur amallariga tegishlidir. Tafakkur tushunchalarda va tasavvurlarda amalga oshiriladi hamda tafakkurning borishini asosiy shakli – fikr bo'lib, u mulohozalar ustida ish olib boradi. Deduktiv fikr yuritish – asoslash deb ataladi, induktiv fikr yuritish esa – yakuniy xulosadir.

Xulosa. Tanqidiy tafakkur ko'nikmalariga ega bo'lgan o'quvchilar mustaqil fikrlashga qodir bo'lib, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu esa ularni kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lishlariga yordam beradi. Shunday ekan, o'quvchilarni tanqidiy tafakkur qilishga o'rgatish samaradorligi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, hamda ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Asqarova M. va bosh. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. –T., 2001. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. –T., 2006.
2. Ismoilova M. Noan'anaviy ish uslublari orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish yo'llarini axtaryapmiz: Tajriba minbari // Maktabgacha tarbiya. 2015. №2. 44-46 b.
3. Kadirova R.M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni o'stirishning omillari (O'quv qo'llanma). –T.: TDPU, 2002.
4. Nutq o'stirish (Bolalar bog'chalari uchun she'r va topishmoqlar to'plami). – T., 2013.
5. Nurkeldiyeva D.A. va boshq. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar.

–T., 2017.

6. Safarova R. va boshq. Savod o'rgatish darslari. –T.: Ma'naviyat, 2003.

7. Tolipov O'. Tajriba-sinov ishlarini o'tkazishda yangi pedagogik texnologiyalar // Xalqta'limi. 2013. №2-3. -63-68 b.